

Czuczor – Fogarasi Comparative Methodology I.kötet p.22-23

III. A külhasonlítás legközelebbi nemét teszi a szoros értelemben vett rokon nyelvbéli szók összehasonlítása. Itt mindenképp előtte az a kérdés: **mit értünk a rokon nyelvek alatt**? Ezen kifejezés „rokon nyelvek” átv. értelmű, minél fogva a nyelvek származási viszonyát az emberi nem leszármazásához hasonlítjuk, s e szerint

1) **legközelebbi rokonok, melyek között anyát és leányt'**

viszony létezik, milyenek a történelem tanúsága szerint a régi latin, és újabb román, az ó és új hellén, az ó és új germán nyelvek. A leánynyelveknek, ha úgy szabad szótanunk, embriója a tájnyelv (dialectus), mely fokozatosan hovatovább másképp idomulván, s helylyel-közzel idegen elemeket hasonlítván magához, vagy egészen újakat alkotván, lassan-lassan egy új külön nyelvvé képződik. Midőn tehát a leánynyelv egy részről az illető anyának testét lelkét örökli, más részről oly tulajdonságokat vesz fel, melyeket az anyában hiába keresünk. Miből okszerűleg következik, hogy lehetnek sőt vannak is a leánynyelvben oly szóanyagok és alakok, melyeket az anyából megfejteni nem lehet. Ugyanez áll a tájnyelvekre is, pl. a dunántúli *hókony*, *zsombor*, nem a derékmagyarból

hanem a német *Hacke*, és *Simmer* v. <Simperl-ből származott Valamint tehát tévedne a szóelemző, ha minden tájszót az anyai deréknyelvből erőlködne fejtegetni; nem különben tévedne akkor is, ha a leánynyelv minden szavaival ezt akarná tenni. Az élő nyelvek, tehát a leányok is, folytonos változásnak, illetőleg fejlődésnek, növekedésnek, vagy kopásnak, korcsosodásnak, romlásnak vannak kitéve, s idővel annyira átalakulhatnak, hogy az ősi anyának csak némi alapvonásait lehet észrevenni rajtuk.

2) **Másodágu rokonságban vannak egymással a testvéryelvek**, melyek t. i. közvetlenül azonos anyától származtak, pl. *az olasz, spanyol, portugál, franczia*, mint **a régi latin leányai**, vagy a **szlávcsaládú cseh, lengyel, orosz, illír, szerb stb.** Ezek *oly viszonyban állanak, mint ugyanazon deréknyelvhez tartozó tájnyelvek*, mennyiben majd távolabb majd közelebb esnek mind

egymáshoz, mind a deréknyelvhez, pl. *nálunk a székely, a göcseji, a mátravidéki palócz*, melyek közül a két utolsó több tekintetben oly sok *anyag* és kivált *idomulási* sajátossággal bír, hogy ha azt ezen úton tovább fejlődve és terjeszkedve, s magukat a deréknyelvtől elszigetelve előbb népies könyvekben, utóbb külön irodalomban alkalmaznák, néhány század múlva különböznenek a deréknyelvtől mint az újabb románok a latintól, vagy a hollandi a köz némettől.

A dolog természetéből foly tehát, hogy *a testvér nyelvek között mind az egyes szók anyagára mind azok idomulására nézve még több különbség létezik, mint az anyaiak és leányiak között, melyeket mint saját egyéniségükhöz tartozókat se az anyából se a testvérekből megfejteni nem lehet*, pl. a dán és svéd germánfajú nyelvek **szki** képzőjét a germán **isch** helyett: *danszki* = danisch, *himmelezki* = himmlisch; t. i. ezen képző bizonyos **szláv családok sajátja**.

Ha már a testvéryelvek is, melyeknek egy köz anyától származta a történelemből bizonyos, annyira elütnek egymástól, mit tartunk azon nyelvek felől, melyek nemzedéki leágazása, illetőleg törzse az őskor sötét homályában vesz el? melyekről csak azon korból vannak írott adataink, midőn már kifejlett szervezetben, s külön egyéni önállóságban tűnnek elé? Mily átalakulásokon eshettek ezek által, mielőtt ez álláspontra jutottak? Nem valószínű-e, hogy amelyek más-más éghajlati, vérkeverési, polgári, közlekedési, foglalkozási, mlveltségi viszonyok következtében jelenen más-más alakúak, ezredévek előtt hasonlóbbak valának egymáshoz? Legalább ezt sejdítetik azon nagy számú gyökök sőt származékok is, melyek mind az árja, mind az altáji, de még a sémi nyelvekben is közösek,

Ha valamely nyelv egyetemes átalakulásnak indult, egyes szavai annál inkább elütnek az ősi anyától, minél távolabb esnek tőle utókorra nézve, pl. a mai franczia *épi épine* még négy öt századdal ezelőtt *espice espine* valának, s az eredeti *spica* sptna-hoz közelebb állottak. Végre oly álláspontra juthatnak, melyen önmagukból elemezhetlenek, ha t. i. nem bírjuk a nemzedéki fonalat, melyen az anyától leágaztak. Mi édes nyelvünket illeti, hatszáz év óta, honnan írott hagyományaink

kezdődnek, szintén szenvedett holmi változásokat, de nem oly lényegbe vágókat, melyek ősi természetét elkorcsosították, vagy ifjú arcvonásait ránczokba zsugorították, vagy elmázolták volna. Ugyanis a szógyökök jobbára illetlenül épen szállottak reánk. Alakjának fő változatait a párhuzamossági hangrend okozá, mennyiben a képzőket és ragokat a gyökökhöz idomította,

de e változatok kézzelfogható kulcsát föntartotta a tájejtés, mely még ma is több esetben az ősi alakokat használja, s eligazítja a nyelvészt, hogy az eredetiebb elemek nyomára jöhessen. Mennyiben az egyetemes átidomulásnak idő folytával több fokozatai lehetnek, ez utóbbiakat — hogy a nemzedéki hasonlatnál maradjunk — úgy tekinthetni, mint egy ósanya unokáit, — p.23 —

másodonokait stb. Hogy ezek hovatovább mindinkább elütöttek az ósanyától, oly nyelveken vehetjük észre, melyek fejlődési fonalát a történelemből, írott nyelvelmékek után, bírjuk, pl. mily különbség létezik a mai Palais Royal, és a tizenkét törvénytáblák nyelve között ? Innen túl a régibb **Útin** nyelvről keveset tudunk, és így egyenes ágon menvén fölfelé a francia szók elemzését a latin nyelvnek csak azon koráig (mintegy 2,400 évig) vihetjük vissza, melyből írott adatokat bírunk. Minthogy azonban a többi román nyelvek is ugyanazon forrásból származtak, tudnivaló **dolog**, hogy ezek is, mint testvérek nagyobb részt fölvilágosítják a francziát; mondók „nagyobb részt”, mert, úgy véljük, senki sem fogja tagadni, hogy ezen oldalágak mindegyikében találatnak oly anyagok és idomulatok, melyeket az ósanyában, vagy többi rokonaikban hiába keresünk, minthogy azokat vagy más családbeli nyelvektől kölcsönözték, vagy egyéni önállásuknál fogva saját magukból fejtették ki.

De hogy a magyar nyelvre térjünk, ebből írott hagyományokat legfőlebb a XI-dik századtól kezdve bírunk, nem említvén azon rideg szókat, melyek idegen Íróknál több magyar hangok szokatlansága miatt elferdített alakban fordulnak elő; valamint azokat sem, melyeket legrégebb okleveleinkben s a Névtelen Jegyzőnél szórványosan találunk, s a sokkal kevesebb hangjeggyei bíró latin alphabetum által csak tökéletlenül körülírva, s távol sem híven visszaadva olvasunk. És így egyenes ágon visszamenve nyelvünket csak azon korszakából kezdjük ismerni, midőn a magyar nép teljes erejére fejlődve mint polgárilag szervezett tekintélyes nemzet lép föl a történelem mezején. Sőt bármily messze képesek is fölvenni történetbúváraink a magyarok eredetét ; ha minden kétkedés nélkül elfogadjuk is, hogy az avarok és hunnok egyenes őseink, vagy hogy a kunok, besenyők, válók stb. oldalágu rokonaink: e tudomás nyelvészetünkre nézve alig nyújt némi segédforrást, mert nem bírunk tolok nyelvelmékeket.

Minthogy tehát hiteles történeti adatok hiányában eddigelé nem vagyunk képesek fokokként egy régibb néptörzsig följutni, mélytől egyfelül vérségi, másfelül nyelvi származásunkat kétségtelenül megállapíthatnánk, nincs egyéb hátra, mint a régi és újabb nyelvek tömkelegében búvárkodni, vagyis a nyelvhasznítás. Mellékesen legyen itt észrevéve, hogy a történelem tanúsága szerint vannak népek, melyek nyelve rokon sőt azonos, holott vérségre nézve más-más törzsnak sarjadékai, pl. a román nyelvű olaszok, spanyolok, francziák, keleti románok nem mind a régi latinok sarjai, hanem a római birodalom világalma s a népvándorlások alatt elrománosodott longobardok, normannok, gallusok, frankok, dákok stb. utódai. A mai porosz-németek a 17-dik században feledték el végképen ősi szláv nyelvöket. Hazánkban is, világos tudunkra, nem **csak** egyes helységekkel, hanem vidékkel is történt, hogy ősi nyelvöket, egy másikkal cserélék fel. Minélfogva sem a nyelvrokonságból vérrokonságot, sem viszont vagy ellenkezőleg következtetni józan okoskodással nem lehet **A** közelebbi vagy faji vérrokonság kimutatására külön történeti okmányok szükségesek.

VII Szakasz. A szó hasonlítás elvei, és szabályai

Amely nyelvekről hiteles történeti adatok nyomán tudjuk, mily törzsről származtak, azok összevontanításában közvetlenül a **törzsnyelvet** tartjuk szem előtt, s *per syllogismum* vagyis *analytically* így okoskodunk : „ezen és ezen szók innen és innen származtak : tehát egymással **rokonok**” pl. az olasz *dio*, spanyol *dios*, francia *dieu* közvetlenül a latin *deus*-nak idomulatai; tehát rokonok. Hasonló rokonság van a német *ungetchaffen*, hollandi *ongeschapen*, és svéd *oskapade*, vagy az orosz-szerb *twar*, cseh *stwor*, lengyel *stworzen* (teremtény) között. Azonban, mint főnebb megjegyzők, ily nyelveknél is tekintetbe kell venni az **idegen családokból kölcsönzött** elemeket

E leánynyelveken azt tapasztaljuk, hogy az **anyanyelv** szavaival jobbára úgy bánnak, mint merő lelketlen anyaggal, melyet majd megcsonkítva, majd megtoldva, néha kisimítva, majd összevisszahányva saját szerveikhez és izlésökhöz **idomítanak** a nélkül, hogy **gyökeiket** és **képzőiket** épségben hagynák, s *alapérteményökről öntudatok volna*. **Ezekben a szoros értelemben vett nyelvalkotó érzék és szellem kihalt, s helyette csupán az idomítási hajlam és ügyesség működik**. Tudniillik épen úgy bánnak az anyai szókkal, mint a nyelvrontó tájbeszédék az értelmezhetőbb **deréknyelvével**, pl. midőn a palócz *csillapít* helyett *csiplagít-ot*, a bodrogközi és székely *vakmerő* h. *makverőt*, a balatonraelléki *hágcsó* helyett *haskó-t* mond, vagy midőn valamely nép az idegen nyelvből

kölcsönzött szókat a magáéba illeszti, pl. hospitale *ispita*, Hofmeister Aopmeater. Az ily szók elemzésével lehetetlen boldogulnunk, ha csak az anyatörzsre, vagy illetőleg deréknyelvre nem viszzük vissza.

Amely nyelvek nemzedéki fonala pedig az őskor, sötét homályában tudomásunkra nézve megszakadt, azokat észtanilag csak tudvefto vagy syntesis útján hasonlíthatjuk, mely eljárásban úgy tapasztaljuk, hogy némelyek több, mások kevesebb pontban hasonlóak. Ez alapon a nyelvbuvárok a nyelveket bizonyos családokra osztályozták, u. m. *térni, árja* v. indoeurópai, *uralaltájiakra* stb., különösen a magyart az altáji nemzetségbe, a finntörök családba kebelezvén.

p.24

..... VIII. Szakasz. Ezen osztályozat értéke a magyar szóhasonlításra nézve.

Mínt hogy eddig a történetíróknak nem sikerült hitelesen bebizonyítani, hogy a magyar faj, mely altáji népekkel van akár egyenes, akár oldalágú vérségi rokonságban, valamint azt sem, melyik nyelvvel van ezek közül leányi, vagy melyekkel testvéri, szóval egyenes leszármazási viszonyban : ennél fogva a magyar és altáji nyelvek hasonlítását illetőleg oly nyílt téren állunk, mint a többiekre nézve. Különben okszerű alap nélkül előleg föltennök, hogy ezekkel a magyarnak soha, a legrégebb őskorra visszamenve, semmi köze, semmi viszonya nem volt, hogy egészen elszigetelve alltak egymástól. Ennél fogva a velünk született tudvágy ösztönszerűleg azon kérdést támasztja bennünk : vájjon azon szók, melyek az altáji nemzetség nyelveit alkotják, csak ezeknek kizárólagos sajátjai-e, vagy talán a többiekkel is legalább részben közösek? E kérdésre csak hasonlítás által felelhetni meg, melyet ha a felsőbb nyelvészettudomány elvei szerint űzünk, nevezetesen ha a magyart az árjaféle nyelvekkel öszve hasonlítjuk, nem mondjuk több, de aligha annyi közös anyagot nem találunk, mint amazokban. Aki a hellén, latin, germán és szláv nyelveket, mint nálunk ismereteseket figyelemre veszi, s szavaikat a magyaréival öszve hasonlítja: ez állításról megfog győződni, s még inkább, ha ezeknek állítólagos törzsanyjokkal, a régi szanszkrittal öszveveti. Tudnivaló, hogy itt nem kölcsönzött szókat értünk, hanem olyakat, melyeknek itt is ott is meg van eredeti gyökük, saját képzési rendszerék, és családi rokonságuk.

Bopp Ferencznek „Glossarium sanscritum,” Benfey Tódornak „Griechisches Wurcellexicon” és Eichhoffnak „Parallèle des langues” munkájok ntán mintegy 150 szanszkrit gyököt szemeltünk ki, melyekhez magyar gyökök és származékok alaphangra és érteményre hasonlóak. Minden gyök után (magyaros helyesíráshoz és hangoztatáshoz alkalmazva) először annak német jelentését, azután más indoeurópai rokonszókat, végre a megfelelő magyarokat állítjuk :

— 25 —

ad (essen) : hellén *td-o* > latin *ed-it*, német *ess-en*, szláv *jesz-t*, magyar *esz-ik*, *ét*, *ét-el*;

ág v. *ads*, (bewegen) : hell. <jw, lat *ag-o*, m. *haj ! haj-t, haj-it, haj-igéi*;

agh (sohaden) : hell. *ají'oj*, *ájoff*, nem. *ach*, *dchzen*, magy. *agg*, *aggódik*;

av (wünschen) : hell. *óito*, lat *aoeo*, m. *óh*, *oh-ajt*, *ah*, *ah-aj t,-*

arv (brechen,) *spalten* : hell. *apo'eo*, lat *aro*, magy. *arat*, *ört*, *irt*;

szvan (tönen, schallen) : lat *sonus*, orosz *zweniu*, magy. *szó*, *szól*, *zen-g*;

stvad (kosten, schmecken) : hell. *íjJt'er*. m. *ed*, *édes*; *vesd öszve* : *ad*, *eszik*, *ét*;

szóid (fausdünnen, scmelzen) : lat *sudo*, hell. <<?/<>, nem. *schwitzen*, *schweiss*, m. *izz-ad*;

tzogh (schneiden) : lat. *seco*, *secula*, szí. *szekat*, m. *szeg*, *szak*, *szakad*, *szakaszt*, *szakócza*, *szekereié*;

10. *szvap* (schlafen) : lat *söpör*, *sopio*, *sommus*, m. *szuny*, *szunyáikul*, *szendereg*;

szí, *sziv* (verbinden) : lat *suo*, *sepio*, *sepes*, szí. *schijem*, m. *szó*, *szövet*, *söv*, *sövény*, *szőnyeg*, fordítva : *őse*, *öszve*;

szri v. *szar* (gehen) : magy. *szar-ándok*, *szar-ahora*;

ni, *naj* (lenken, richten) : hell. *vem*, lat *nuo*, nem. *neigen*, *nicken*, magy. fordítva : *int*, *intéz*, *inog*, *ingat*, *indul*, *indít*;

nw (Siessen, netzen) : hell. *%<*>, nem. *nass*, *netzen*, lat *madeo*, magy. *ned*, *nedv*; hell. *fonó*; magy. *nedves*;

nam (grüssen, ausprechen) : hell. *ovona*, lat *nómén*, nem. *Nahme*, m. *név*, *nevez*;

dd (gebén, darbieten) : lat *dó*, szí. *dám*, m. *ad*;

dtí v. *diís* (schaden, verderben) : hell. *dvúta*, m. *dúl*, *dúló*, *dtí-s*;

dar v. *dór* (schneiden, brechen) : hell. <<(><>, lat. *térő*, m. *tör*, *törés*, *tördel*, *dörgöl*;

dal (spalten) : hit *dölő*, nem. *Dolch*, m. *gyalu*, *gyalk*, *gyilk*;

20. *dhd* (stellen, bewirken) : hell. #<<>, & *taig*, nem. *thun*, *That*, m. *tesz*, *tét*;

dhúp (rauchen, ausdünsten): h. #to'<u, Tv'qpw, nem. *duft*, m. *duvad* (a füst, midőn a kéményen kinyomni), *doh* ;

dhor (befestigen, haltén) : hell. *ieQsa*>, &QK<», lat *duro*, n. dauern, szí. *trwd*, m. tart;

dhars (wagen, trotzen) : nem. írotz, m. *durcz*, *durczás*, *durmunyás*, *derczés*, *dérdúr*;

tatz (stossen), szí. szteszkoti', m. *tasz*, *taszít*, *taszít*, *tuszkol* ;

túsz (ertönen, erschallen) : lat *tussio*, hell. *dtavaau*, m. *tüszög*, *tuszkol*, *tücsök* ;

tan (verl&ngern, dehnen) : hell. *isit>a*>, lat *tendo*, nem. *dehnen*, m. tény, tenyész, tenger /

tan értönen, erschallen) : hell. *nbm*, *tovóta*, lat *tono*, *tinnio*, m. dong, cseng, zeng;

tud (schlagen) : hit tudó, tundo, szí. *uderítí*, m. üt;

tvacs (bedecken, einschÜssen) : hell. *ráyto*, 1. tego, nem. decken, m. íok, takar, tok, tokminy, tel, tekenő, teg, tegez (nyíltok);

30. *top* (brennen, heizen) : lat *tepeo*, *tepor*, szí. *teplo*, m. *tapló*, mint gyúlékony, tűzfogó anyag;

tup (klopfen, schlagen) : hell. *tvinto*, m. táp, top, tápod, toppant, *dob*, dobál;

tar (brechen) : lásd főfebb: dar, m. tör;

tol (vollenden, grundén): hell. *tdim*, szanszkrit *tálat*, *talitasz*, m. teli, *teljes*, *tölt*, *talap* •

tztri v. *\$ztar* (ausdehnen, verbreiten) : hell. *oto^ém*, lat *sierno*, *síraíwm*, m. tér, terít, *Ml*, *terjed*, *tereget*;

íd (feiern, singen) : hell. «*«/<fo, wíi/, m. idv, idvezel, *idnep*, innep, (feiertag);

if (gehen) : hell. *lívm*, lat. *tto*, szí. *idem*, m. idő, *út*, *jut* ;

ikh (gehen, bewegen) : hell. *fxw*, Í/XOT, m. i/g-et, *úz*;

ír (schleudern) : lat *erro*, m. ir, iram, iramuk, iront, ér, ered;

írs, írst (neiden, hassen) : hell.«'?'> lat *ira*, magy. irigy, harag ;

40. il (eUen) : hell. *iláio*, *láU*.<o, nem. *eilen*, m. i'll, illan, illeg, előtéttel: *bili*, billeg, «H villog, villám, *piU*, pülog •

ja (gehen) : hell. úsj«««», *m.jb'*, *já-r*;

hd (mangeha) : lat *hio*, *hiatus*, m. hi, hiú, *hiány*;

cus (troknen, brennen) : lat. *sicco*, szí. *susim*, m. *süt*, szikk-ad;

fdr (durchdringen, durchbohren) : lat *sarrío*, *sarculum*, nem. scharren, scharf, ra. sár, »rol, sarából, sarló, sarj;

gór (wiederhallen, schreien) : lat *garrío*, nem. girren, m. *garatyol*, karatyol;

gardh (wünschen, begehren) : lat. *quaero*, néin. (be-)gehren, m. keV, kérd, kérelem;

gdrA (einschlisseu): lat *gyro*, nem. Garten, Gürtel, m. kar, kor, kér, kert, kör, karing, kerit, köröz, korong, garád;

JU«T nteJju 4

— 26 —

ghar (brennen) : orosz *gori*, cseh. *horí*, lat *cremo*, m. gör, görjed, görhön, ford. rög, rögvei, rögtön, rökkenő;

kasz (hauen) : tótul *kosza*, *koszit*, m. *kasza*, kaszab, kaszabol, kés;

50. *kan* (ertönen, erschallen) : lat *cano*, *cantus*, magy. kon, kong, kondul, hang;

kút, *kud* (bedecken), honnan *ktíia* (Haus): lat *casa*, nem. Hütte, m. kutyolló, kunyhó;

ka; (spalten) : vő. *kosz*, és magy. has, hasáb, hasit, hasogat, *kasul* (keresztül);

kalch (schreien, lachen) : lat *cachinnor*, nem. kichern, m. *kacz*, *kaczag*;

kamp, (krümmen), honnan *kampitasz* (biegsam): hell. *xaporóc*, hit *camus*, *camurus*, m. *komp*, *kampó*, *kampós*;

kúp (entbrennen, heftíg werden) : lat *cupio*, m. *kiv*, *kivan*; szanszkrit *kaupas* m. kívánás, szenvedély;

kúp v. *kuo* (bedecken) : lat *cnpula*, francz. — *cupe*, m. *kúp*, kupak, *köp*, koporsó;

Jfcür (ertönen, erschallen) : hell. *xpotioo*, fr. *crier*, szí. *kricsi*, m. *kur-jant* kurjogat, húr hurit, hurogat;

kars v. *kart* v. *karc* (hauen, spalten) : Üt *curtus*, hell. *xttQm*, m. *karez*, *karczol*, *kárt* *kártol*;

kai (ertönen, erschallen) : lat *calo*, *clamo*, m. *kaj*, *kajált*, *kiált*;

60. *kul* (anhkufen) : lat *collis*, magy. hal-om;

csár, *csiri* (hauen, spalten) : hell. *xt/pw*, lat *sarrío*, *sarculum*, nem. scheren, m. *tar* sarol, sarából, sarló, *estin'* = rövidre vágott hajú;

cehad (bedecken) : nem. Schatten, m. *setét*;

szkod (hüpfen): lat *scando*, szí. *szkokon*, *szkákám*, *szkocsím*, m. *szök*, *szökdös*, *szökcső*;

u (erschallen, schrein) : hell. *ctvto*, lat *ovo*, m. *uh-og*, *ujj-u*, *ujj-ong*;

ud, und (flissen, benetzen) : lat undo, unda, m. ont, omlík, ondó, őt-vös, önt;
úr (ausdehnen) : lat orior, ortus, magy. «r-ed, eredet»;
vá (blasen) : lat ventus, nem. wehen, szL weter, m. vi, vihar, viheder, *fú*;
vasz (bedecken): bit vestío, vestis, fr. vétir, m. mez, meztelen, mező, *véd*, vedlík, (mint *hám* hámlík);
wf (schlagen) : szí. uderim, m. *üt*, ütés;
 70. *vai* (umfassen, umgeben): lat vieo, vimen, vinculum, vincio, szí. vényem, venyecz, finn wö, m. ford. *öv*, övez;
vah (bewegen, tragen) : lat veho, szí. vezem, m. visz, vitel;
vác f ertönen, schreien) és *vacs* (redeni): lat vagio, voxm. vak-og, vahákol, t>acsog, fecseg;
víf (einnehmen), *vai fasz* (Wohnung), vaicman (Haus): h. otxotr, m. et'skrf, hispó, vityilló;
vap (bewirken), *vip* (treiben) : hit opus, operor, nem. ttben, m. ip-, ipar, iparkodik;
vart (wenden) : lat verto, versus, szí. wrátím, m. főr, ford, fordít, forog, far, fartat, fáról, ferde;
vark (ergreifen, eimchlucken), txirkosz, (wolf) : lat voro, n. würgen, Würger, m. mar, farkas(?);
val (bedecken) : lat velō, velum, m. óul, bula, bulál, *pól*, póla, pólál;
val (wahlen) hell. &a>, lat volo, m. *vdl*, válik, választ, nem. wáhlen, wollen;
vil (theilen) : lat vello, m. val, valag, valaska, vei veleszta, *fél* felez;
 80. *ma, masz* (messen) : lat metior, nem. messen, m. mer, mérték;
mos (hauen, brechen) : lat meto, mntilo, hell. ford. «<yt*>o», nem. metzeln, Metzger, m. *met*, metsz, metél, meddő;
mán v. *mán* (unterrichten, benachrichtígen) hell. *fii;vvm*, hit moneo, mando, nem. mahnen, m. mond, mondat;
mid (schmelzen) : hell. *padóta*>, hit madeo, m. med, medv, medves, meder, ned, nedves, vid, vider, veder (= *víz*, vizer);
mid, mód (anpassen) : nem. mittel, m. id, idom, idomít, idomtalan;
math (bewegen, treiben) : hell. *páa*>, lat. moveo, motus, m. moz, mozog, mozdul;
máj (gehen, bewegen) : lat meo, moveo, m. megy, mén;
mah (wachsen) : hell. *fiiyeta*, lat magnus, m. mag, magas, máglya, nagy;
mac (erschallen) : hell. /</£>, lat musso, m. musz, muszog;
mar (schneiden, brechen) : lat. mordeo, nem. mordén, m. mar, marczangol, mariskai, mer-eg;
mur (hemmen) : lat moror, mora, m. marad, maraszt;
 90. *mard* (brechen, nagen) : l. mar;
 — 27 —
*maró** (erachallen) : lat murmur, nem. murmeln, m. mór, morog, mord, morcz;
matzds (netzen) : nem. waschen, szí. mocsim, m. mos, mosd-ik;
bon (erschauen, schreien) : hell. /9o««», lat boo, m. *bög*, *búg*, *bég*, *bon-g*;
badh (schlagen) : hit batuo, fr. battre, hell. *aaifa*, m. *bot*, botol, botlík, botoz, *pat-é*;
bandh (binden) : lat pedio, nem. binde, bánd, m. *bongy*, bongyol, bengy bengyele;
iarh, brú (ertönen, erschallen) lat. barrio, fr. bruis, m. bar, barbora, *bér*, berreg, brtíg, brágyu;
bah (wachsen, dick werden): hell. *nayya*, szanszkrit *bahusz* = magy. pohos, szí. bachor, btchratí, nem. *Bauch* /
bhos (redeni) : hell. *yá£ui*, szí. beszeda, m. *beszél*, beszéd,
Ihid (schneiden, brechen) : lat findo, fissus, m. *fejt*, feslík;
 100. *bhf* (zittern, fürchten) : lat. paveo, szí. bojim, fé-1, szanszkrit *bhŰusz*, = magy. *fűst*, megijedt
bhtid (verbergen, verhohlen): m. *bújik*, bujdoklik;
bhards (heizen, brennen): hell. *HVQÓW*, lat. ferveo, nem. brauen, brennen, magy. *pár*, parázs, por, pörköl, porzsol, pörnye, *pír*, pirít;
bharv (zerbrechen): hit foro, nem. bohren, m. fúr, fúró;
posz (binden): szí. pasz (öv), m. *pászma* ;
pad (gebén, treten) : hell. *aaréto*, lat spatior, m. *pat*, pata;
pat (fliegen), *pataga*, *patát* (Vogel): hell. *ntiofucii*, m. mád, madár;
pi (trinken): hell. *nirto*, lat. bibo, szí. pijem, m. *piti*, pitizál, pityók:

pidt, picca (schlagen, verwunden): lat. pugno, fr. piquer, szí. pichnem, ín. bök, bökdös;
púj (stinken, faulen) • lat. puteo, pedo, foeteo, m. bűd, bűz, pina! pöcz, pöcze;
 110. *prus* (brennen): hell. *nvQÓto*, *m.parázs*, pörgői, porzsol;
piti (fliessen): lat. pluo, fluo, nem. fliessen, m. folyó;
phval (athmen): lat. flo, nem. blahen, szí. fúkám, m. *fúj*, fúl (dúlfúl);
ár, ár (gehen, erreichen): magy. ara (= ? meny, férjhez menő), *ér, elér*; •
rís (hauen, schneiden): lat. rodo, rado, nem. reissen, ritz, m. *rés*, riszál, reszel;
roá fbrechen, spalten): lat. rodo, m. *rág*;
rúd (erachallen): lat. rudo, rugio, m. átvette : ordít, virdít;
rí (fliessen): hell. *QÚCO*, lat. rivus, nem. rinnen, m. *ér*, ered, *ir* (ungventum);
ríf, *L ris*;
rádt (hervorleuchten, glánzen): m. ragy, ragya, ragyog, ragyiva;
 120. *ruds* (brechen, schaden) : lat. ruo, ruino, rumpo, m. rom, ront, rongál, rongy,
 roncs, rós; ;
raph, riph (störén, brechen): lat. rapio, nem. rauben, m. rab, rabol, rif, rifol, rib, ribál,
 ribancz, rop, rapancz;
li (auflösen, schmelzen) : hell. *Ivw*, lat. luo, szí. lejem, m. *lé*, leves, licslocs, ford. öl,
 öl v, olvad;
lábk (schleudern) : bit libro, m. lob, lóbál, lob, lobog, lód, lódít, lobda, labda;
lovp (laufen): m. láb, lép, lább, lábbad, nem. Lauf.
szu v. szti (werfen, schieszen, hervorstossen): honnan *szusz* (Schwung), *szúnasz*, *szú-*
Mut (Sohn): hell *fftvca*, *atím*, m. *tv*, *suh*, suhan, suhit, sugár, suhancz;
ttom v. szám (zusammenthun), *szamasz* (derselbe): hell. *ó/*ó\$*, óftoio;, m. ö<zi> ;
dón, düts (hauen, trennen): hell. *3ai£o*, m. has-it, has-ad;
div Ígl&nzen) : m. díti-ik;
pat (schalten, herschen) : lat. potior, possum; m. hat;
 130. *í'il* (aufsteigen): hell. *rAiw*, *tiUto*, m. száll;
tuZ (aufheben, stützen): hell. *raiáco*, tollo, m. tol;
yákh (durchdringen, erreichen), *gáchá* (Zweig): lat. cacumen, m. csak ;
dn (siegen): m. *f/yöz* ;
Teri v. kar (machen, schaffen), *kartar* (schöpfer) : lat. creo, creator, m. gyár-t;
csap (brechen, zerbrechen): hell. *xótma*, m. csap;
kart> v. iarp (brechen, verringern): lat. carpo, m. csorba ;
khjfa (reden, aussprechen): hell. *xodw*, *kajá-lt* v. *kiá-lt*, *kia-bál*;
vbh v. wmbh (aufh&ufen, vereinigen): m. bö, *buja* ;
aun v. *un* (wegnehmen): hell. *avim*, *irfe*>, *ávtv*, m. in-cs (régies), tn-ség /
 140. *twc* v. *vacsA* (wünschen): hell. *év^o^xi*, *ivjrf*, m. vágy;
 4*

— 28 —

var, vars (begiessen), *vár, vári* (Wasser): hell. *ÓQO\$*, m. ár;
vat'Z, vmü (bewegen, wenden): hell. *éiáco*, *eiém*, m. *ill-an*, *víll-an*, *bill-eg*, *ball-ag*;
bükk (schreien), *bwkkasz, búkká* (Bock, Ziege): hell. *jítífw*, /fcv£<>, lat. buccino, magy.
 7, *bak-og*, *vak-og*;
bhaV (brennen): hell. *nv^ón*, lat. ferreo, m. *pír*, *pir-ft*, *p«r-g-el*, *par-ázs*;
blász (glanzen, brennen): hell. *q>láyo*i, *tpioyim*, lát fulgeo, m. *világ* ;
ap (Wasser): lat. aqua, m. hab;
pab, pamb (gebén): m. bábó (= láb, gyermek nyelven);
agntsz (Feuer): hit ignis, m. *ég*;
jam (haltén): m. gyám, gyámol;
 150. *somi* (lacheln): m. mosoly, mosolyog, mosolyodik stb. stb.
 íme példákul azon 550 gyök közül, melyeket Eichhoff feljegyzett, több mint egy negyedrészt
 rokonítható a magyarral.

Az elszámolt szanszkrit igéken kívül még több mások találtak a nevek, névmások,
 számnevek, névhatározók, tagadók, kötezők stb. között, mely ék a magyarral mind alaphangra
 mind érteményre rokonok. Ennyi hasonlóságot nem lehet csupa vak találkozásnak, véletlen esetnek
 venni, sőt észszerűleg gyaníthatni, hogy részint egy ősbibb, elődibb közös nyelv maradványai,
 részint az emberi szellem közös természetében alapszanak.

XX. Szakasz. A magyar szók összehasonlítása az altáji, nevezetesen a finn családdal.

Hogy a dolgról tisztább fogalmunk legyen, azon szókat, melyek e nyelvekben közösek, több categoriára osztjuk.

1) Melyek mint természet- vagy kedőlyhangutánzó más családbeliekkel is egyeznek, mint:

finn : barakká, m. szarka, szl. sztraka,
— barka, — ökor, wog. okuz. nem. ochs,
— kukko, — kakas, szí koko^
— rehotan, — röhögök, szl. rihotat, lat. rideo,
— iha, — ihog, lat io! jubulum,
— riekun, — rikítók, szí. krikám, fr. crier,
. — flano, — szó, lat sonus,
— sarvan, — szörbölök, lat. sorbeo,
— varpalainen, m. veréb, szl. wrabecz stb.

Ezek és ilyenek nem faji sajátosságok, hanem szélesebb nyelvnemfi közös szók.

2) Melyeket mi is, amazok is más családtól kölcsönöztünk, mint: pispá, püspök, wiskup, Bischof, episcopus; provasti, prépost, Próbát, praepositus; messu, mise, Messe, omsa, missa; palavüna, pálinka, päléné wino (égett bor); pakana, pogány, paganus, pohan.

Ezek sem nyelvfajhatározók. Ellenben más-más közlekedési, szükségési stb. viszonyokra mutatnak, melyeket a) csak azok kölcsönöztek pl. a finnek a svédektől, oroszoktól, vagy a törökök az araboktól, perzsáktól; b) vagy csak mi kölcsönöztünk a velünk közelebb viszonyban levő népektől

3) Melyek mind gyökre, mind származékaikra nézve egy ősi köz eredetre mutatnak, mint:

finn : ajan, magyar hajtok, szláv hányim,
— akkuna, m. akna, szí. okno,
— annan, m. adok, hit dó, szí. dám,
— aprakka, m. abrak, szí. obrok,
• — arvo, m. ár, áru, nem. Waare,
— arvaan, m. érdemesíték, n. ébren,
— elő, m. élet, hit aló, n. lében,
— emk, m. eme, éne, n. amme,
— havi, m. haj, n. haar,
— hiinan, m. hibázom, lat hiatus, hio, bilum,
← heina, m. széna, szL szeno, n. Heu,
— 29 —

finn : huonet, m. hon, n. heim, Heimat,
— kaappan, m. kapok, lat capio, accipio,
— kaari, m. karaj, szí. kraj, kroj, koroj,
— kampa, m. kampó, heŰ. xa/urró;,
— kasa, m. gazdag, perzs. gaza (kincs),
— kéri, m. kör, hell. *ϕυρρός*, lat circus,
— keríaaen, m. kérek, lat quaero,
— kiélő, m. kila, szerb kila,
— kivi, m. kő, szí. kamen,
— kiiva, m. kivan, lat cupio,
— kohó, m. koh, szí. kujem (koholok),
— kota, m. kutyolló (házikó), szí. kutya, n. Hütte,
— kyynftra, m. könyök, hell. /óyv, n. Enie,
— kasi, m. kéz, hell. jr«?»
— kayn, m. kelek, nem. gebén,
— lannun, m. lankadok, lat languo,

lapio, m. lapát, szí. lopat, lat pala,
 lennen, (röpülök) légy, szí. letyim (röpülök), n. fliegen,
 liemi, m. leves, szí. po-levka,
 me, mö, myö, m. mi, mú, szí. mi (nos),
 meden, meni, m. méz, szí. med. mjed,
 ménen, m. mének, lat meo,
 muoto, m. mód, lat modus,
 — myrkky, m. méreg, lat vírus,
 maarci, m. mérték, hell. prfrpoy, szí. mericza,
 nain, naida, m. nő (femina), szerb neva, nevjeszta,
 neidytan, m. nedvesíték, nem. netzen,
 nieini, m. név, lat nómén, nem. Nahme,
 __ niska, m. nyak, n. nacken, olasz nuca,
 ölen, m. voltam, szí. bol, bil,
 __ pehn, m. pelyva, lat palea, szí. pljewa,
 pikku, m. piczi, olasz piccolo,
 _ pyöra, m. pörgető, lat verticillum,
 __ pahoan, m. pukkadok, szí. puknem,
 papu, m. bab, lat fába, nem. Bohne,
 peso, m. mosás, nem. waschen,
 pukki, m. bak, n. Bock (caper),
 . _ puoli, m. fél, szí. puol, pól,
 . pun, m. fa, n. baum,
 poikas, m. fiú, hell. *naíg*, lat puer, n. Bübe,
 püökki, m. бүк, nem. Buch, szL бүк, lat fag-us,
 rappaan, m. rablók, lat rapio, nem. rauben,
 __ raukean, m. rogyok, lat ruo, corruo,
 __ ruis, m. rozs, szí. rezs, n. Roggen,
 __ rukki, m. rokka, n. Rokken,
 _ ruostet, m. rozsda, n. Rost, lat rubigo,
 _ saipio, m. szappan, lat sapo, n. Seife,
 revin, m. repeszték, lat rumpo, rupi, tót zdrapim,
 . _ romu, m. rom, lat ruina, n. Trümmer,
 __ sorran, m. szorítok, héber czur = szoros,
 _ sata, m. száz, orosz sót, sat, sotnia = század,
 «_ syöksin, m. szököm, szí. szkocsim, szkákám,
 __ suo, m. tó, n. Teich, See,
 _ suolo, m. BÓ, szí. szol, lat sál,
 _ syön, m. eszem, nem. essen stb.
 sakki, m. zsák, lat. saccus, nem. Sack,
 saari, m. szár (lábszár), lat sura,
 — aireppi, m. sarló, saraboló, szerb szrp, 1. sarculum.

_ 30 —

finn : tartun, m. tartok, szí. trwám, drzsim,
 — tappi, m. csap, n. Zapfen,
 — táska, m. táska, n. Tasche,
 — teen, m. tesztek, n. thun, That,
 — tárna tuo, (ez), szí. ten, tento,
 — tallainen, (olyan), lat talis, szL taki,
 — tuska, m. tusa, n. Stoss, szL tjeszkati,
 — teysi, m. teli, szanszkrit tálát, talitas,
 — törky, m. töredék, lat tritum (aliquid),
 — uros, úr (vitéz), hit herus, hell. ifea;, n. Herr,
 — varas, m. őr, orv, lat fúr,
 — tie, m. út, szL pút, hit iter, hell. *ödóq*,
 — tupa, m. szoba, nem. Stube, szerb szoba,
 — uuhi, m. juh, út ovis, szí. owecz,

— vaara, m. (hegy) orom, szl. hóra, gora, werch,
 — vájna, m. baj, szí. voj, boj, voják, vojno,
 — vaíitsen, m. választok, n. wählen,
 — weitsi, m. vésü, n. wetzen,
 — vési, m. víz, n. Wasser, szl. woda,
 — vien, m. viszem, szí. veznem, lat veho,
 — viria, m. virgonca, n. flink,
 — valkia, m. világ, n. Welt,
 — vilvan, m. villanok, n. bÚtzen, hit fulguro,
 — vuo, m. folyó, hit fluvius, n. Fluss.
 — yksi, m. egy, szL jeden, héb. echad,
 — kaarna, m. kéreg, L cortex, corium, crusta,
 — kaikká, m. kiki, lat quisquis,
 — ke ku, m. ki, lat quis, szí. kdo,
 — kippa, m. kupa, hit cupa, capula,
 — orpo, m. árva, lat orbus, orpnanns,
 — suu, m. száj, török aghüsz, lat ős,
 — muutan, m. (másítok), lat mütő,
 — pyyd&n, m. fogok, n. fangen,
 — uuto, m. öntés, lat unda, undo,
 — kylma, m. hüves, n. kühl, kait,
 _ kylmaan, m. hűlök, n. kühlen,
 — kyrjá, m. írómba, n. Zierde, zieren,
 — poljo, m. sok (falka), hell. *aoiva*, orosz polk,
 — paska, m. fos, lat forium (mint arbor, arbor),
 — pelto, m. föld, n. Föld,
 — pilvi, m. felhő, hit velum (coeli) = nubes,
 porét, m. forró, lat fervens,
 punon, m. fonok, n. spinnen,
 — syys, m. ősz, szí. jeszen (autumnus),
 .— vyö, m. öv, lat vieo, vimen, szí. venyecz.

4) Oly szók, melyek csak ezen családnak sajátjai, vagyis melyekhez más családokban legalább gyökre hasonlók nem léteznek. És itt a bökkenő! Mert lehet-e ezt akarmely altáji

f öklzóról bizonyosan állítani, mielőtt a többi családbeliekkel végtől végig összehasonlítottak volna ?

kérdés alatt levő szókra a nyelvbúvár észszerűleg legfőlebb azt mondhatja: „ezen szónak gyöke más családban tudomra nem létezik”; ellenkező esetben vagy azt kellene velünk elhítenie, hogy az illető körben mindentudó, vagy azt megmutatnia, hogy bizonyos gyöknek közös léte egy más családdal fogalmilag lehetetlen.

A hasonlító nyelvészkedés általán sok hiányban szenved, minélfogva gyakori botlásnak van kitéve, s ennek főoka, hogy a hasonlított nyelveket egész terjedelmekben nem ismerjük. Vegyük csak a magunkét Ki merné állítani maga felől, hogy nyelvünknek minden régi és újabb, minden elavult, vagy csak a nép között és bizonyos tájakon divatozó szókat nem mondom emlékezetében, hanem legalább gyűjteményben birja? Innen van, hogy gyakran az elemzésben éa

— 31 —

családoaftáaban főnnakadunk, mert a kérdésben forgó szónak rokonát sem a szótárookban, sem az irodalmi, sem a mindennapi köznyelvben nem találjuk, s az idegen nyelvekben keresvén azok szavaira csigazzuk, holott mása és rokonai talán ittott a legegységűbb magyar ember ajkán forognak. Ha saját honi nyelvünkkel így vagyunk, melyet első dadogásunktól kezdve sok évig gyakorlánk : mit tartunk oly nyelvbéli tudományunkról, melynek élő hangjait soha sem hallottuk, vagy melynek csínját az illető nyelvbúvárok még annyira sem fejtették ki, mint mi a mienket, vagy melyekről (a holtakról) csak hiányosan is csak azt tudhatjuk, ami írott emlékekben jutott el hozzánk, vagy (az élőket értve), amit rolók némely utazók futtában kapkodtak öszve, kivált ha az előttök ismeretlen idegen hangokat alig voltak képesek fölfogni, vagy ha fölfogták is, nem bírák kellő hangjegyek által kifejezni s leírni ? Valóban még egy finn nyelvésznek is, ha elébb hangjainkat gyakori hallás által el nem tanulta, nehéz föladat azon magyar hangokat, melyeket a finn nyelv nélkülöz, úgy körülírni, hogy valódi kiejtésüket földiéivel fölfogassa, nem említve a

könnyebben eltanulható *b, ez, és, d, f, g, z*, hanem kivált a *gy, ly, ny, ty, za, dz, ds* hangokat Ebből azonban nem azt akarjuk kihozni, hogy a nyelvek ily hiányos ismerete mellett ne hasonlítsunk, sőt igenis tegyük azt ítészettel, amennyire hiteles adataink vannak, sőt tehetjük (korlátolt időnk és erőnk tekintetéből) egyszerre csupán két nyelv között is, azon óvakodó föntartással, hogy a netalán föllelt vagy gyanított hasonlóság több más nyelvben is létezhetik. Ezen eljárást követé a tiszt Akadémia, midőn azelőtt mintegy húsz évvel az illető tagokat fölszólította, hogy a magyar nyelvet különkülön ki a hellénnel, ki a latinnal, ki a némettel, szlával, románnal stb. összevonalítván, a közös szókat, képzőket és ragokat jegyezzék föl.

Véleményünk szerint mindeddig a synthesis vagyis adatgyűjtés nyomán, mint a helyes inductióra szükséges előzményen állunk, s csak ennek minél teljesebb összeállításán után lehet biztosan a nyelvek mind belső, mind külső rendszerezéséhez fogni. Kevesebb botlás vészelenek teszi ki magát oly nyelvész, aki előbb hasonló (analóg) adatokat gyűjt, azután következtet és rendszerez, mint aki előre bizonyos rendszert föltételez, s ahhoz alkalmazza, vagyis abból vonja ki hasonlításait, péld. midőn egy, különben szakavatott nyelvbúvár a török bír (unum) és magyar *egy* szókat azonosítja, addig csúrvén csavarván, csigáztatván őket, míg végre csakugyan kisüti, amit állított, tudnivaló azon alapnál fogva, mely szerint a török és magyar egy családhoz tartoznak. Mintha bizony a számnevekben is egészen és kizárólagosan egyeznének a különféle családú nyelvek. Ha az illető okoskodási mód áll, akkor a magyar *tíz* és török *ön*, valamint a magyar *van ven* (hatvan, hetven) egymásnak módosulatai volnának, s a *tíz* mint altajimagyar nem haaonlanék a szanszkrit *dagan*, hell. *öéxa*, lat *derem*, szí. *djeszat*, czig. *disch*, fr. *dix*-hez, mert ezek irjafélék, és a török *bír* nem volna hasonlítható a hell. *ng<a, tiQmroff*, lat *prae, primus*, nem. *fítr, fírtt, vor, ér, erst*, a szí. *prw, prwi-hcz*, mert hiszen ezek az árja családhoz tartoznak.

Hasonlóan a magyar *héi*-hez, a hell. *ínra*, lat. *septem*, szí. *szjedem*, nem. *síében* nem volnának hasonlók, de a török *sette* és finn *seísemán*-hez sem, holott egyik tojás alig hasonlóbb a másikhoz, mint a lat *septem* és török *sette*, a szí. *szjedem* és finn *seitsemtn*.

Vagy a magyar ezer és perzsa *hazar* sem hasonlíthatók ? stb.

A finn *nielen* (glutio) magyarul *nyelek*, s világos, hogy hasonló; de a *lingva* finnül *kuli*, nem *m'elt'*; tehát a magyar nyelv is nem annyi mint *nyelő* (glutiens, glotta) s talán *kelo*-nek kellene lennie ? Ezen okoskodást megfordítva, az árja családhoz tartozó lat *lingva*, n. *Zunge*, szí. *><ii* i hellén *ylwVra* egymásnak csak idomúlati, s nem külön gyökűek volnának; valamint a hell *jtlQ* és hit *marna* is. Sőt hogy még közelebb rokonságra menjünk által, a horvát *krth*a és oerb *lfb, ljéb* (kenyér) egyek volnának, mert a horvátok és szerbek testvérek is szomszédok is, holott a horvát *krth*a inkább a lat *crustum* (sütemény), a *ljéb* inkább a finn *leipd*, n. *Laib*, lat *It-6um*-hoz hasonlítható.